

KRONİK

11 Eylül ve Sonrası

Prof. Dr. Türkkaya Ataöv

11 Eylül 2001 günü New York City'de "İkiz Kuleler" diye de bilinen Dünya Ticaret Merkezi ile başkent Washington, D.C.'de Pentagon adıyla ünlünen Savunma Sekreterliğine yapılan hava saldırıları savunulamaz. Kapitalizmin ve mülitarizmin simgelerini hedef aldığı anlaşılan bu eylem birçok yönüyle çlgıncaydı. Saldırının hemen ardından masum insanlardan oluşan kurban sayısı çok daha büyük olarak tahmin edildiyse de, son verilen rakkam 3.000 dolaylarına inmiştir. Sayının ilk tahminlere göre daha az oluşu olayın önemini o oranda azaltmaz. Kaldı ki, saldırı gece uygulanmış ve bu nedenle de çok az kurban, giderek tek bir kişi bile yitirilmiş olsaydı, en azından bir cinayetin sözünü etmemiz gerekirdi. Birkaç bin sıradan kişi sıcaaktan pelte gibi erimek ya da gökdelenlerden atlamak suretiyle akla gelmedik yollardan yaşamını yitirmiştir. Böyle bir kısa "kronik" yazısında terörizmin tanımlamasını uzun uzun yapmak gibi tamamlayıcı bilgiler sunmayı bile denemeden, önce, dünyanın bu türlü eylemlerden kurtulması gerektiğinin altını bir kez daha çizmek zorundayız.

Ne var ki, bir dergide yer alan kronik yazısının dar çerçevesinde bile, günlük gazetelerin haber gündemini aşan bazı gözlem ve değerlendirmeler gerekecektir. Gene yazının biçiminden ötürü, yazar ve okuyan açısından her ilgili noktanın sözünü etmeğe önce kısıtlı sayfa sayısı izin vermiyor. Buna karşın, Amerika'nun tepkisini hem pratik sonuçları, hem dış politikasının temelleri yönünden ele almakta yarar var. Afganistan, Taliban ve Usâme bin Ladin'e ilişkin bazı gerçekleri anımsatmakta ve bu saldırı olayının bir yandan dünyayı ve öte yandan da Müslüman alemini bölmesi yerine terörizmden de, uluslararası ilişkilerin günümüzdeki açmazından da çıkar yol gördüğüm bazı önerileri, çok kısa da olsa, konunun içine katmakta da yarar görüyorum.

* *

Taktik yönünden beklenmedik bir başarı olan bu hava saldırısı saldırıncılar açısından bakıldığında stratejik bir yanıltı. Amerika bir şok yaşadı. Ama bu darbeden daha güçlü bir biçimde çıktı. Bir bakıma Pearl Harbor deniz üssüne Japon saldırısını (7 Aralık 1941) akla getiriyordu. O olayda Beyaz Saray'ın önderliği o Pazar günü ya da o zamanki Başkan F. D. Roosevelt'in bir gün sonra yaptığı kararlı konuşmayla değil, onu izleyen uzun yılların zahmetli savaşlarıyla ölçülmüştü. O gün de, 11 Eylülde de Amerika'nın güvenliği ve toprak bütünlüğü saldırıya uğramıştı. Her ikisinde de Amerikan halkı ve önderliği

haklı olarak öfkeliydi. Beyaz Saray'da başka bir siyasi partinin temsilcisi bulunsaydı da, tepki her iki olayda da değişik olmayacaktı.

Öte yandan, bu benzerliğin dışında önemli farklılıklar da var. Pearl Harbor'da hedef Büyük Okyanus ortasında küçük bir askeri üstü ve bu saldırıyı yapan düşmanın kim olduğu ve nerede bulunduğu biliniyordu. 11 Eylülde ise, kimlikleri ve yandaşları kesin olmayan ve yerleri belli olmaktan çok uzak birileri Amerika'nın erişilmez ve dokunulmaz gibi görünen anayurt toprağına, giderek onun en kalabalık sivil yerleşim bölgesine, daha ötesi en simgesel noktalarına fütursuzca saldırmışlardı. Uğrunda Amerikan Anayasasının bile geçici olarak değiştirildiği başarılı FDR üçüncü başkanlık süresi içindeydi. Beyaz Saray'a henüz ayağını basmış olan bugünkü Başkan George W. Bush'un önünde ise, türlü bilinmeyenler sıralanıp duruyordu. 11 Eylül saldırısının sorumluluğunu üslenen yoktu. Saldırgan olarak kuşkulanan kişinin yeri belli değildi. Üstelik, bizzat Bush onun yandaşlarının altmış ülkede barındıklarını ileri sürmüştü.

* *

Ne 11 Eylül saldırısını, ne de ona tepkiyi bunlarla aslında bağlantılı olan tüm ögelerden sıyrıp ele alabiliriz. Bizzat Amerikan Kongresinin dünyaca ünlü kütüphanesinin 1993 yılında yaptığı ve bu devletin dış ülkelerdeki askeri müdahalelerini konu edinen yayınına göre, 1798 ile 1993 arasındaki bu türlü silâha baş vurma olaylarının sayısı 245'dir. Bu rakam İkinci Dünya Savaşının bitiminden kitabın yayım tarihine kadar 66'dır. 2001 yılında Afganistan'a müdahaleye kadar kadar olan süre de eklenince 70'i aşar. Bu gerçeğin akıld tutulmasında yarar var. 11 Eylül saldırısından önce ABD eski Genel Kurmay Başkanı ve şimdiki dışişlerine bakan Devlet Sekreteri General Colin Powell'ın uyarısı da şöyle: "Kafanızı zorlayın. Elimdeki ifritler azalıyor. Elimdeki yaramaz kişiler azalıyor." (*Think hard about it. I'm running out of demons. I'm running out of villains*).

11 Eylül olayına gösterilen tepki de bir askeri müdahaledir. Bu bağlamda Amerika'nın askeri müdahalelerinin nedenlerini, çok kısa da olsa, akla getirmek gerekir. 1823 Monroe Doktrinini, 1898 Amerikan-İspanyol Savaşının sonuçlarını şimdilik bir yana koyalım. Eski Devlet Sekreteri Henry A. Kissinger *Diplomasi* adlı kitabında diyor ki: "Roosevelt ve Truman tüm dünyayı Amerikan modeline göre yeni baştan dökme durumunda görünüyorlardı. Soğuk Savaş'ın sona eriş uluslararası çevreyi Amerikan imajında yeniden yaratma yolunda daha da büyük bir istek üretti...Amerika yeryüzünün herhangi bir yerinde müdahale yeteneğı olan tek kalmış süper-güçtür".

Şu genel çerçeveyi görmezden gelemeyiz: ABD dünyanın en önde gelen gücü konumuna almıştır. Bu konum ona vazgeçemediğı ekonomik ve siyasal yararlar sağlamaktadır. Bu yayılmacılığına öylesine almıştır ki, onu kendi ideoloji ortağı öteki sermayeci devletlere karşı da savunagelmıştır. Ortak

düşmana karşı birleşmeyi öngören Soğuk Savaş dönemi sermayeci kampın kendi içindeki bu çelişiyi perdelemiş, bir ölçüde gizlemiştir. Herşeyden önce Amerika ile Sovyetler Birliği'ni askerî, siyasal ve ekonomik yönlerden karşı karşıya getiren bu dönem İkinci Dünya Savaşının bittiği yıldan 1990'lara değin sürdüğü için, yani bir hayli uzun süreyi kapsadığından, sermaye merkezleri arasındaki rekabetin gereği gibi gözlenmediği söylenebilir. Aslında, ABD-Sovyet çatışmasının berisinde Amerika ile İngiltere, Fransa ya da Batı Avrupa'nın çekişmesi o denliydi ki, 1945-90 arasını "İki Kutuplu" yıllar diye niteleyip noktalamak bile bir bakıma eksik ya da yanlış olabilir. Daha doğru olarak, "İki-buçuk" ya da "Üç Kutuplu" dönem de denebilir. O döneme özgü "komünizm tehlikesi" inancından ötürüdür ki, öteki sermayeci merkezler Amerikan önderliğine açıkca ses çıkarmadılar. Aralarındaki rekabet, olduğu kadarıyla, gizlice sürdü. Soğuk Savaş döneminde bile Amerika'nun bir değil, iki "Çevreleme Siyaseti" vardı - biri komünizme, öteki de sermayeci müttefiklerine karşı. O denli ki, Doğu Blokunun 1989'dan başlayarak değişmesi ve Sovyetler Birliği'nin de 1991'de dağılması müttefiklerinin de çevrelenmesini, bu kez, Amerika'nun temel hedeflerinden biri durumuna getirmiştir. Bu tutumu yakın geçmişle çelişili değil, onun ön plâna çıkması ve derinleşerek sürmesidir.

Soğuk Savaş yıllarında bile Amerikan öncülüğünün önüne iki engel çıkmıştı: siyasal sol ve bazı sağ gruplar. Solun içinde Batı Avrupa'nın komünist partileri de vardı. Maurice Thorez'in başını çektiği parti Fransa'da 1945'den sonra çok popülerdi ama seçim oyunlarıyla yalnızlığa itildi. Görünürde çok-partili olan İtalya'da da (faşizmin yıkılmasından sonra bile) neredeyse tek parti sistemi vardı. Amerika'da 1950'lerin Devlet Sekreteri J.F. Dulles "Bağlantısızlık ahlâksızlıktır" genellemesini yapmaktan sakınmamıştı. Oysa, **Hayvan Çiftliği** ve 1984 'ün yazarı George Orwell de Asya ile Afrika'da da uzantıları olacak (ve her iki bloka da aynı uzaklıkta) bir Avrupa Sosyalist Federasyonu önermişti. Türkiye'de en üst düzey yöneticilerin henüz bugünlerde anlamak zorunda kaldıkları şu gerçek Amerika'nın en yakın müttefiki İngiltere'de tutucu ve etkili sağ yayında (**Economist**) şu sözlerle ifade ediliyordu: "Yardım denilen şey ne zaman verilse ona öylesine koşullar ekleniyor ki, en kısa süre içinde daha da kötü koşullarda yeni yardım peşinde koşmaktan başka yol gözüküyor". Fransa'da Charles de Gaulle kendi ülkesini NATO'dan çekti ve merkezini de Paris'ten çıkardı.

Doğu Blokunun dağılmasından sonra, NATO'nun yaşamını yeni hedefler göstererek uzatmak ve onun çerçevesinde "insancıl müdahale" görünümüyle askerî varlık sergilemek Amerika'nın uygulamalarından biridir. Amerika'nın uzun ve başarısız Vietnam deneyimi bu ülke yöneticilerine korkulu düşler gördürmüştür. Askerî üstünlüğü elden çıkarsa, önderlik konumunu yitirecektir.

"Komünizm-karşıtlığı" Amerika'nın kendi hedeflerine meşruluk kazandırıyor-du. Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Blokunun varlığı bu meşruluk için gerekliydi.

1990-91'de Irak'a askerî müdahale (Türkiye'yi büyük zararlara uğrattırken) Amerikan ekonomisini biraz rahatlatı ama sorununu temelden çözmedi. O ekonominin daha başka savaşlara gereksinimi var. "Ulusal güç" dediğimiz kavramı topluca oluşturan çeşitli ögelerin içinde "askerî güç" ve ondan öte "militarizm" Amerikan dış politikasının vazgeçilmez bir yanıdır. Bu ülke en büyük askerî varlık olmanın yanıbaşında, tüm dünyadaki toplam askerî harcamaların üçte-birini yapmakta, en çok silâh satan devletler listesinin başındaki yerini korumakta ve silâhlı çatışma yürüten devletlerin de en önündedir. Ayrıca, bu savaşlarda çatışmaların nedenleri olarak ileri sürdüğü savunmalarla gerçek nedenler arasında öylesine farklılıklar vardır ki, Amerikan halkının da, dünya kamu oyunun da sistemli ve sürekli biçimde yanıltıldığı görüşü ağırlık kazanıyor.

Soğuk Savaş bitti ama, Amerika'nun yönettiği "Sıcak Savaşlar" sona ermedi. Amerika'nun Küba'da Guantanamo'dan Oman'da Masira'ya, Grönland'da Thule'den Türkiye'de İncirlik'e, Kanada'da Namao'dan Japonya'da Yokota'ya, Fas'da Sidi Slimane'den Hint Okyanusu'nda Diego Garcia'ya, İngiltere'de Bedford'dan Avustralya'da Cockburn Sound'a, Norveç'te Oerland'dan Okinawa'da Kadena'ya ve bir anakaranın bir sürü uçra köşesinden başka birinin en tenha uçlarına ulaşmış ve kısa sürede savaşa hazırlanabilecek hava, deniz ve kara kuvvetleri ağı kurulmuştur. Soğuk Savaşın en doruk noktasında bile, Sovyetler Birliği böylesine geniş bir yayılma içinde değildi. Amerika dışında hiçbir ülke uzak diyarlara bu denli sık çatışma amaçlı askerî birlikler yollamamıştır. Amerika'nun dünyanın her köşesinde silâhla koruduğu yaygın çıkarları vardır. Bunların niçin ve nerede kullanılacaklarına ilişkin bilgiyi halk medyadan, medya da Beyaz Saray, Savunma ve Dışişleri Sekreterliklerinden almaktadır. Amerikan Kongresinin denge ve basın da denetim görevini neden yapmadığı tartışmasını da şimdilik bir yana koyalım. Ama gerçek şu ki, 11 Eylül saldırısına gelinceye değin, en üst düzey yöneticilerin Amerikan halkını ve dünya kamu oyunu hedefleyen açıklamalarıyla yıllar sonra açılan arşivler arasında çok önemli çelişiler gözlemleniyor. Buna bağlı olarak, birçok kişi savaşa ve bunların bazıları da asıl ne uğruna silâh kullandıklarını bilmeden ölüme gittiler.

Amerikan sermayesi ve militarizmi bu müdahalelere bağımlıdır. "Şeytan İmparatorluğu" (*The Evil Empire*) ortadan kalktığına göre, yüzlerce milyar dolarlık dev askerî bütçe nasıl meşru gösterilecek, Soğuk Savaş yıllarının getirdiği kısıtlamalardan artık kurtulmuş olan rakip sermayeci devletler nasıl dizginlenecektir? Amerika başka bir rekabet, yeni çatışma nedenleri bulmak zorundadır. 1990'lardan bu yana, F. Castro, M. el-Kaddafi ve S. Hüseyin gibi yöneticilerle savaşım, kafa tutan devletleri hizaya getirme, terörizmi yok etme, Kosova örneği "insancıl müdahale" ve Samuel Huntington'un önerdiği "Uygurluklar Çatışması" kabilinden çeşitli seçenekler sunulmuştur da. Irak'ın

Kuveyt'i işğaline tepki sıkışan Amerikan ekonomisine ancak kısa bir nefes aldırdı, o kadar.

* *

11 Eylül saldırısı ise, bir çeşit "ımdada yetiştii". Soğuk Savaş olanaklarına yaklaşan yeni bir "Haçlı Seferi" doğmuştu. Askerî harcamalar hemen en üst sınıra dayandı. Ne yapılacaksa, kamu desteği hazır görünüyordu. Başkan Bush vakit geçirmeden ve inandırıcı kanıtları açıklamadan Afganistan'da (belki de haklı olarak) Usâme bin Ladin'i suçladı. Kongre'deki konuşmasında da ayrıca şunları söyledi: "Gerekli her silâhı kullanacağız...Amerikalılar tek bir çatışma değil, şimdiye değin gördüklerimizden çok daha uzun bir kampanya beklemelidir...Ya bizimle ya da teröristlerle birliktesiniz...Bu, dünyanın, uygarlığın savaşıdır...Biliyoruz ki, Tanrı da yansız değildir..." Bu sözler akla şu soruları getiriyor: 'Her silâh' sözcüklerinin içine nükleer, kimyasal ve biyolojik silâhlar da giriyor mu? Bir seri savaşlar mu olacak? Bunlar sınırlı kalmayacak mı? Savaş süresine ve hangi ülkelerin hedef olacağına kim karar verecek? Bir uygarlıklar çatışmasına doğru mu sürükleniyoruz? Amerika'daki karar-vericinin her sözüne uymak zorunda mıyız? Yoksa, teröristlerin safında mı sayılacağız? Aynı seçenek Tanrı için de mi geçerli? Usâme bin Ladin ile çevresindekileri gösteren kaset filmi gerçekse, bu kişiler de yaptıkları söylenen kanlı eyleme Allah'ın hayırlı bir hikmeti gibi bakmıyorlar mı?

Bu ülke demokrasisinin yeni yönünü göstermesi açısından daha ürkütücü olarak, Amerikan Kongresi, yalnız ve yalnız Temsilci Barbara Lee'nin (Kaliforniya) karşı oyuyla, Başkan Bush'a yeni düşmanları dilediği gibi seçme ve savaşı gene dilediğince yürütme hakkı tanıdı. Beyaz Saray'a bağlı ayrıca bir İç Güvenlik Dairesinin de (*Office of Homeland Security*) kurulmuş olması Amerikan demokrasisinin bazı başka darbeleri de göze aldığını gösteriyor. Amerikan televizyonuna egemen olan tekelci çevreler, bir ara, birkaç yüz ünlü şarkının çalınup söylenmesini de engellediler. Amerikan yönetiminin önerdiği ve kabul ettirmekte olduğu önlemler bu toplumda özgürlükleri daha da sınırlandırabilir.

Amerika'daki siyasal ve ekonomik sisteme ilişkin kararları alanların ve bunları yürütenlerin kişi özgürlüklerinin kısılması, militarizmin derecesi ya da hedef alınacak ülkelerin sıralanması gibi konularda zaman zaman görüş ayrılığı içinde olmaları da beklenebilir. Giderek, Türkiye gibi bazı müttefiklerin Irak'a da müdahaleye karşı çıkmaları gibi farklı eğilimleri de olabilir. Ama son tahlilde, Amerika militarist bir yaklaşımı tüm yeryüzüne yayma stratejisinde başarılı olmuştur.

11 Eylül saldırısının Amerikan yönetici çevrelerinin kamuyla ilişkilerini kolaylaştırdığını yukarıda belirttim. Ama öte yandan, Amerikan modeli küreselleşmenin yalnız Türkiye gibi ülkelerde değil, bizzat Amerika'da da varlıkları daha varlıklı yaparken varlıksızları daha da yoksullaştırdığını

eklemeliyim. Amerika'daki belirgin sorun siyasal açıdan ileri sürülen eşitçi teorilerle ekonomik yönden hiç de eşit olmayan uygulamaların nasıl bağdaştırılacağı ve kabul ettirileceğidir. Milyonlarca Amerikalının okumadığı (ve ülkemizde Amerikan modelini savunanların da içeriğinden genelde habersiz olduğu) Bağımsızlık Bildirisi ile Anayasa gibi tarihsel belgelerin eşitlikten yana olduğu genel bir kanıdır. Bunlara imza koymuş olanların kaçının aynı zamanda köle sahibi de oldukları gerçeğini de bir yana koyalım. Bağımsızlık Bildirisini yazan elin kaçak kölelerin yakalanmasına ilişkin ilânı da kaleme aldığını bu bağlamda akılda tutmakla yetinelim.

Bugün için önemli olan Amerika'yı o günden bu yana yönetenlerin vakitlerinin bir bölümünü pek fazla şeyi olmayan çoğunluğun varlığı azınlıkla aradaki farkı kapamaları için baş vurabilecekleri çözümleri etkilemeğe harcadıkları gerçeğidir. Bu etkilemenin en kısa yolu halk yığınlarının kendi çıkarları uğruna dökülecekleri meşru yolları tıkmak, onları aktif ve örgütlü siyasetin dışına çekmekti. Amerikan yönetimi de, daha önce başka imparatorlukların yaptığı gibi, halkı kendi siyasetinin desteğine alma peşindedir. Geçen yüzyılda Britanya "beyaz adamın sorumluluğu"nu ileri sürmüştü; Amerika da bugün sıradan yurttaşını demokrasi ve özgürlük şemsiyesi altında göstermek istiyor. Savaş amaçlarını geçmişte eksik ve yanlış açıklayan Amerikan yönetiminin eline 11 Eylül saldırısı nedeniyle yeni bir silâh daha geçti: halkın haklı öfkesi.

Ama yanılmalar gene de eksik değil. 11 Eylül olayından sonra da Amerikan haber medyası konuyu egemen güçlerin istediği biçimde verdi. Yani, Amerika dünyada demokrasinin, barışın ve insancılığın en önemli savunucusudur ve militarizmin bu hedefte vazgeçilmez bir rolü bulunmaktadır. Öte yandan, gerçek şu ki, Amerika kendine yaradığı sürece baskıcı rejimleri desteklemiş ve ayakta tutmuş, o ülkelerin demokrasiye yönelmelerini de engellemekten geri kalmamıştır. Dünyadaki zenginliğin önemli bir yüzdesini, nüfusuyla ters orantılı olarak, elinde tutan Amerika'nın siyaseti iki milyar insanın açlıkla ve onunla bağlantılı işsizlik, hastalık, çıplaklık, evsizlik ve eğitimsizlik gibi sorunlarla boğuşması sonucunu doğurmuştur. Amerikan siyaseti içinde Panama'da devlet başkanını kaçırmak, Filipinler'de yok pahasına çocuk işçi çalıştırmak, Singapur'da grev bastırmak ve Beyrut'ta seksen kişinin ölümü ve iki katının yaralanmasıyla sonuçlanan bombalama olayı da vardır. Amerikan yetkililerinin "yumuşak hedefler" (*soft targets*) dedikleri bu sivil halk değil midir?

Yukardaki rakam bazı okuyuculara ufak görünebilir. Başka örnekler de yok değil. Amerika'nın Nikaragua'ya 1980'lerde yaptığı askerî müdahalede binlerce kişi öldürüldü. Nikaragua New York ya da Washington'a terörist saldırıda bulunmadı, Uluslararası Adalet Divanına başvurdu. Burada alınan karar Amerika'nın yasa-dışı olarak kuvvete baş vurduğunu söylüyor, tazminat ödemesini istiyordu. Amerika tazminat ödemek yerine bir kez daha kuvvete baş

vurdu. Nikaragua da konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirdi. Amerika orada da kendisi aleyhine çıkacak karar ancak vetoyla önleyebildi. Nikaragua, bu kez, B.M. Genel Kuruluna gitti. Burada da Nikaragua aleyhine ancak iki devlet oy kullanabildi - biri Amerika, öbürü de İsrail. Bu durumda, Amerika Uluslararası Adalet Divanının terörizmle suçladığı tek devlet olarak sivirilmektedir. Ayrıca, uluslararası hukuka uyulmasını isteyen Güvenlik Konseyi kararına ilişkin aykırı oy kullanan devlettir de.

Amerika'nun "alçak-yoğunlukta savaş" (*low-intensity warfare*) dediği silâhlı savaşım biçimi dış politikasının bir parçasıdır. Öyle görünüyor ki, Amerikan kapitalist sistemi yaşamını sürdürmek için savaş hazırlığı ve uygulaması dışında etkili bir yol bulamıyor. Kapitalist düzende karar vericilerin içinde büyük sermaye sahipleri ağır basarlar. Onların düzeni değiştirmek gibi tasarıları yoktur. Amerikan sermayesinin derin bunalımını FDR'in *New Deal*'i de feraha çıkaramamış, sorunu İkinci Dünya Savaşının dev askerî harcamaları çözmüştü. Bu türlü harcamalarsa, geliri daha adil bölüşmek gibi bir amaçla donanmamıştır. Olsa olsa, muhaliflere baskıyı birlikte getirir. Filistinlilerin Sabra ve Şatila'da katledilmeleri ya da Iraklı sivillerin ölümü dünyayı yerinden sarsmadı. Ama 11 Eylül olayı Amerika'da "Şahinler" in en savaş yanlısı olanlarını karar mevkilerinde her zamankinden daha ağır basacakları konuma getirdi.

Son olayda Amerikan halkının öfkesinin kuşkusuz yeri var. Ancak, bu öfke bu kez de dünyanın başka yerlerindeki masum insanların öldürülmesi gibi bir sonuç doğuracak mı? Tüm toplumların bir ekonomik bunalım içinde olduğu şu sırada gelişmemiş ülkeleri ve aralarında yoksul insanları hedef alacak bir tepkinin karmaşaya, giderek patlamalara yol açabileceği de akılda tutulmalıdır. Hemen hemen her savaşta asıl yitirilenin insanlık olduğunu söyleyebiliriz. Böylesine bir çatışma için B.M. Güvenlik Konseyinden karar alınmalı ama bu onay ikinci Körfez Savaşındaki (1990-91) gibi göstermelik olmamalıdır. Amerika'nun başını çektiği Afganistan çatışmasında da insanî değerlere ne ölçüde uyulacaktır? Kuvvete baş vururken uluslararası hukuka uygunluğa dikkat edilmeli, gösterilen tepki onu doğuran tehdidi aşmamalı ve siviller askerî hedeflerden ayrı tutulmalıdır. Nihayet, Afganistan'a müdahale Huntington'un öngördüğü "Uygurliklar Çatışması"na yol açmamalı, böyle bir olasılığın kapısını bile aralamamalıdır. Ne yazık ki, bazı kapıların açık bırakıldığına ilişkin birtakım sözler var ya da bunlar son tahlilde bir uygurliklar çatışmasına yol açabilir.

* *

Usâme bin Ladin'e gelince: Onu ve onun terör ağını gizli savaşlarıyla da ün yapmış olan Amerikan Merkezî Haber Alma Örgütü (CIA), Pakistan'ın da yardımıyla, yarattı. Başkent Kâbil'deki solcu yönetimi iktidardan düşürmek için Müslüman kökenli ve önemli ölçüde para için savaşan askerlerden kurulu

silâhlı güçleri örgütleyenler onlardı. Sovyetler Birliği'ni "Afgan tuzağı"nın içine çeken de bu örgütlemeydi. Dış destekle güçlenen muhalefet Kâbil'deki iktidarı zor duruma düşürünce, Sovyetler Birliği gûya imdada yetişti. Ama aslında, içinden zor sıyrılacağı bir batağa girdi. Ne ölçüde doğru olduğu kesin değilse de, Afganistan'ın kuzey komşusu Sovyet yönetiminin böyle bir tuzağa bilerek çekildiği yorumları da var. Çok dağlık topraklarda ummadıkları güçlülerle de karşılaşan Sovyet birliklerinin önüne gitgide büyüyen Mücahitler'in direnci dikildi. Bunların içinde Taliban grupları önemli kesimleri oluşturuyordu.

Taliban'ın ardında kendi amaçları için Pakistan da vardı. Hem kuzey komşusu Afganistan'da kendi "İslâmî Cumhuriyet"iyle uyumlu olacak dinci bir yönetim, hem de Pakistan'ın birliğini zaman zaman tehdit eden Paktunistan sorununda güvenileceği bir iktidar oluşturmak için. Bağımsızlığını 1947'de kazanmış olan Pakistan kısa sürede ardarda birkaç anayasa gördü, eyâletlerini bir birleştirdi bir ayırdı, doğu kanadı bağımsız oldu, kendi adına "İslâm" sözcüğünü ekledi ve şeriat hukukuna gitgide yaklaştı. Afganistan'a bitişik kuzey-batı bölgesinin Pathan halkı sınır-ötesindekilerle aynı etnik ve dil grubundandı. Üstelik, Taliban'ın, sınır-ötesi Pathanlar'la birlikte, kendine borçlu kalacağını umuyor, her iki ülke topraklarında kurulan çok sayıdaki eğitim merkezlerinde yetişecek militanları Hindistan'a bağlı Keşmir topraklarında vurucu güç olarak da kullanmayı tasarlıyordu. Son noktaya ilişkin olarak, Afganistan'da iç savaş en alt noktasına ulaştığında, bu silâhlı gruplar Keşmir gibi yeni "istihdam pazarları"na hem kendiliklerinden, hem teşvikle, hem de kontrata dayalı para kazanmak amacıyla aktılar. Taliban ordusu böyle kuruldu, yaşatıldı ve güçlendirildi.

Sovyet ordusunun Afganistan'dan çıkması da bu nedenle gecikti. Ne var ki, Suudî Arabistan'dan kalkıp gelen bin Ladin daha sonra, kendi ülkesinin de Amerikan işgâli altında olduğunu söylemekte gecikmedi. Bu görüşünü açıklarken baskıcı rejimlerin de koruyucusu Amerika'ya karşı öfkelenen geniş kesimlerin desteğini kazandı. Öte yandan, İsrail'in hem elindeki, hem de Başkan Clinton'un kararıyla yollanan yeni helikopterleri Filistin halkına karşı kullanması yalnız bin Ladin'i değil, Irak'ta Saddam Hüseyin'i de bazı çevrelerin gözünde daha da popüler yapmaya yaradı. Daha 11 Eylül gelmeden New York'ta Dünya Ticaret Merkezine 1993'de saldırı düzenleyenlerin önemli bir bölümü de Mücahidin artığıydı.

Suudî, Mısırlı, Cezayirli, giderek İslâmı seçmiş birkaç Amerikalı gibi silâhlı bir sürü Müslümanı kapsayıp genelde yanlış olarak "Afganlı" denen bu kişiler liberal sermayeci düzenin heryerde egemen kılmak istediği küreselleşmeye karşı insanı pasifleştirdiği için Amerika'nun yıllar öncesinde desteğine kavuşmuşlardı.

Öte yandan, 1979'da Afganistan'da iktidarda olan yönetim lâikti ve

reformcuydu. Bu amaçların bir bölümünü gerçekleştirdiğini o sıralarda Afganistan'a giderek ben de görmüştüm. O zamanki yönetimin modernleşme için biçilmiş kaftan olup olmadığı ayrı bir konudur. Ancak, 11 Eylül saldırısı nedeniyle kaleme aldığım bu yazı açısından önemli olan Amerika'daki karar-vericilerin dinci grupları örgütleyip silâhlendirme siyasetinin bu ülkede sonunda kökten-dinci bir grubu işbaşına getireceğini bildikleridir. Afganistan'daki gerici anlayışın, yerine konmaz Buda heykellerini yok ettiği doğrudur. Ama içinde Peştun, Özbek, Tacik, Hazara, Türkmen, Baluç ve benzerleri bulunan Afgan halkı Buda heykelleri kadar da değerli değil miydi? Kandahar filminin yapımcısı Mohsen Makhmalbaf'ın (sanatçı üslûbuyla ifade ettiği) şöyle bir yargısı var: "Buda heykeli aslında utancından çöktü. Afganistan'a dünyanın ilgisizliğinin verdiği utançtan".

Amerika ve dostları iktidara kendine dinci diyenleri getirdikten sonra onlarla halkı başbaşa bırakmak gibi bir umursamazlık (ya da bir onay) içindeydi. Onların açlığı, ölümü, geriliği ve kötü yönetimiyle Amerika ve CIA ilgilendi mi? Bu durumda, Amerika'nın yetiştirip öne sürdüğü bin Ladin'in günde üç kez sıcak çorba veren "eğitim" kamplarına önce yüzlerce ve sonra binlerce gencin, karın doyurmak için de olsa, koşması doğal sayılmaz mı? Afganistan'da Kuveyt'teki gibi petrol olsaydı, durum herhalde farklı olacaktı. Ama o zaman başkentteki iktidar da Kuveyt'tekine benzeyecekti.

Nükleer Rus denizaltısının batması ve içindekilerin ölümü kuşkusuz üzücü bir olaydı. Dünya televizyonlarının ve basınının, bir süre, haklı olarak bir numaralı haberi idi. Olayı duymayan neredeyse kalmamıştı. Buna karşılık, Afganistan'da savaştan 2.5 milyon insanın öldüğünü ve (iç göçler dışında) 6.3 milyonun da ülkeyi terkettiğini kaç kişi biliyor? Toplam nüfusun onda-birinden fazlasının yitirilmesinden ve üçte-birinin de göçmen oluşundan tüm dünya ve en başta Amerika sorumlu değil midir? Aynı oranları Amerikan nüfusuna uygulasak, yaklaşık 25 milyon ölü ve 75 milyon yurt dışına kaçan göçmen gibi akıllara durgunluk veren sayılara ulaşmıyor muyuz?

11 Eylül saldırısından birkaç gün sonra Amerika'nın Pakistan'a komşusu Afganistan'a gıda yollamasını engellemesini istediğinde, Taliban'a değil, onun zaten kurbanı olan halka bir kez daha ceza veriyordu. Bir dünya gücü çıkıp da Amerikan halkına yiyecek yollayanların bu yardımı kesmelerini istese ve böylece milyonlarca sivil açlığa ve ölüme mahkûm etse, Amerika'nın tavrı nasıl olurdu?

Neredeyse kusursuz bir tasarımla hayal edilmesi bile zor bir saldırıyı gerçekleştirdiği kabul edilen terörist grubun bu saldırıdan sonra gelecek tepkiyi de hesaba kattığı düşünülebilir. Bin Ladin'in en azından şimdilik kayıplara karışması bu önlemlerin bir parçası olabilir.

Bu bağlamda bir önemli nokta daha: Taliban ülkeyi bir "Orta Çağ karanlığı"na götürdü, sakal uzatmayı ve kadınları eve kapamayı İslâm'a hizmet sanmak gibi bilgisizlik örneklerini bolca verdi ama, onun egemenliği savaştan bıkmış halka bir süre barış, ilkel ölçülerde de olsa güvenlik ve bu arada kendi anladığı anlamda adalet te sağladı. Taliban'ın yenilerek çekildiği toprak parçalarında bazı gençlerin zor altında uzattıkları sakalları kestirmeleri ve başkentte iki, üç sinemanın açılması Afganistan toplumunun gereksinimini karşılamaktan çok uzak. Afganistan, kuşkusuz, yüze peçe ve omuza Kalaşnikov takmakla kalkınmayacaktı. Ama, bu kez, traşlı birkaç yüz ve gösterilecek şarkılı aşk filmleri gerçek seçenekler olamaz. Başkentte Taliban'ın yerine oturacak iktidar en az onun sağladığı istikrarı halka vermek zorundadır. Yapabilirse, çok daha fazlasını ve iyisini de.

* * *

Afganistan'daki bütün iktidarlar bu ülkenin, başka şeyler yanında, önce topografisini dikkate almak zorundadır. Toprak örtüsü başka türlü olsaydı, Afganistan'ın bugünü de farklı olacaktı. Yaklaşık 700.000 km. karenin dörtte-üçünün dağlık oluşu kendiliğinden birtakım çok önemli sonuçlar doğuruyor. Yabancı işgâli zor; onlarla birlikte başka kültürlerin girmesi ve yayılması da kolay değil; ekilecek toprak çok sınırlı kaldığından herkese yetecek ürünü çıkarmak da bir okadar güç; toprağın yüzeyi ticareti desteklemiyor, engelliyor; coğrafya yapısı Afganistan sınırları içindeki birimlerin teması ve kaynaşması için bile uygun değil; bununla bağlantılı olarak, Afganistan'da uluslaşmanın önünde herşeyden önce dağların yarattığı engel var.

Afganistan'ı Hind'e bağlayan Hayber Geçidi'ni Makedonyalı İskender, Gazneli Mahmud ve Nadir Şah kullandıysa da, burada savaşlar genelde çok uzundur ve çoğu kez bir sonuca da varmaz. Ülke bu denli dağlık olmasaydı, Sovyet kuvvetleri böylesine güçlülükle herhalde karşılaşmayacaklardı. "Kuzey İttifakı" denen grubun bölgesini Taliban egemenliğinden korumuş olan (Pençsu Vadisini de kapsayan) aynı çok engebeli doğa yapısıdır. Aynı yapı Amerikan askerleri ve buraya savaşmak için gelecek olan her birlik için de en büyük engeldir.

Yollar bu nedenle yoktur. Her yer savaştan ötürü zaten mayınla doludur. Kâbil'de çektiğim bir fotoğraf ayağı ya da bacağı kopmuş insan gruplarını gösteriyor. Bin Ladin'in bir ara içinde saklandığı söylenen yeraltı dehlizleri biraz askerî, biraz kaçakçılık amaçlı yamuk yumuk ulaşım ağıdır. Su kışın donar, baharda afet olup taşar, yazın da kurur. Para, olduğu kadarıyla, kaçakçılık, savaş ve cinayet üçgeninin patronlarının elindedir. Bu yönden birçok kuzeyli patron güneydekilerden pek farklı değildir. Tüm ülkede modernizmin simgesi ellerdeki silâhlar. Doğu'nun geleneksel hançeriyle kılıcının yerini Kalaşnikov ile Stinger füzesi almış.

Afganistan'ın geliri uyuşturucu ile doğal gazdan geliyor. Birincisi yılda 500 milyon, ikincisi de 300 milyon dolar getiriyor. Ama dışardaki yabancı araçların uyuşturucudan yıllık kazancı 79.5 milyar dolar. Demek ki, toplam 80 milyarın neredeyse tamamı dışardaki araçların cebinde kalıyor. Uyuşturucu ülkeden düşük değerle çıkıp Avrupa ve Amerika pazarlarında çok yüksek fiyatlarla alıcı buluyor. Bu kâr bölüşümünden memnun görünen yabancının Afganistan'ı modernleştirmek ve kalkındırmak gibi amacı yok. Yılda toplam 800 milyon dolarlık gelir eşit bölünse bile, kişi başına günde bir ekmek parası düşer. Ama o gelir de eşit bölünmüyor. Afganlıların tümü uyuşturucu tüccarı değil. Bu gelir kaynağı çetelerin elinde.

Ortalama ömür çok düşük. Kadının durumu erkeğinkinden daha da kötü. Reformcu yönetim zamanında Dışişleri Bakanlığında görev yapan aydın, iyi yetişmiş ve becerikli bir Afgan kıza bize "bu iktidar ilerici olduğunu söylüyor. Bakanlık giriş sınavlarını erkekler gibi benim de kazanmış olmama karşın, bana ne bir oda ne de oturacak bir masa gösterdiler. Koridorlarda dolaşıp duruyorum. Savaşı herhalde kendine dinci diyenler kazanacak. Kadınlar olarak durumumuz o zaman daha da fena olacak" demişti. Yeni dinci iktidar şu inancı yayma peşindeydi: Afgan kadını tüm bedenini saran "çadır"ı ve peçesini çıkarırsa, Allah onu kara taşa çevirir. Bu ülkede bir zamanlar Afgan nüfusu kadar (20 m.) kocabaş hayvan zenginliği vardı. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Türkiye'nin yolladığı çok sayıda veterinerin yardımıyla hastalıklardan arınan ve çoğaltılan o hayvanlar da yirmi yıllık savaşa ve kıtlığa dayanamayıp telef oldular.

Sayıları 2.500'ü aşan Taliban eğitim merkezlerine çoğunlukla aç gençlerin gittiğini bilmek zorundayız. Onlar için asgarî gıdalarla karın doyurduktan sonra savaşmak, Kur'an ezberlemek ve olursa kaçakçılık yapmaktan başka iş yok. Muhafiflerin büyük çoğunluğu da benzeri durumda. Onların da yağmur duasına çıkma, uyuşturucu olarak dışa satılacak ürünü ekip toplama ve silâhlı çatışmaları sürdürme dışında bildikleri ve olanakları son derece sınırlı. Durum böyle olunca, dış güçler de içteki hiziplerden hangisi işlerine geliyorsa onu desteklemekle yetiniyorlar.

* * *

Usâme bin Ladin yakalanıp yok edilse bile, yalnız askerî tepki İslâm dünyasını bir de bu yönden bölecek, ortaya yeni Batı hedeflerine terörist yöntemlerle saldırmayı tasarlayan çok sayıda başka insanlar çıkacaktır. Terörizm herhalde en etkili biçimde onu besleyen kaynakları kurutmakla son bulur. Amerika barışın ve adaletin gerçekten öncüsü olsa, bin Ladin ve benzerleri yandaş toplayabilir mi? Afgan halkının sorunları çözüm yoluna girse, Taliban kendiliğinden zayıflamaz mı?

11 Eylül saldırısı daha tehlikeli olan bir buz dağının yalnız en üstündeki ucunu

gösteriyor. Görünen yüzeyin altındaki asıl büyük bölüm insanlığın Amerika'nın ekonomik, siyasal, diplomatik, askerî ve kültürel baskısından bezen ve modernleşmeden payını alamamış olan ama insanlığın çoğunluğunu oluşturan büyük kitlenin şikâyetlerini simgeliyor. Buz dağının tepesini yok etmek asıl büyük çelişiyi ortadan kaldırmaz. Çözüm bu temel çatışmanın yok edilmesidir. Bunun için de günümüzdeki Amerikan modeli küreselleşmenin yerine birbiriyle bağlantılı ve birçok ögeyi kapsayan şu seçeneğin geçmesidir: "insancıl bir küreselleşme". B.M. Genel Sekreteri Kofi Annan 11 Eylül saldırısının neden olduğu tartışmanın dünya düzeninin yeni baştan ele alınıp görüşülmesi için bir fırsat yaratmış olması açısından önemli olduğunu söylemişti.

Sözü edilen tartışma yalnız dünya zenginliğini daha adil bölüşme sorunu da değildir. İnsancıl küreselleşme önerileri, çok kısaca, şöyle özetlenebilir: (1) Demokrat düşünürlerin en iyi öğretilerine uygun olarak, yurttaşlar hak ettikleri otorite konumuna yükseltilmelidir. (2) Demokrasi tüm toplumları ve kişi yaşamının her yanını içine alacak biçimde genişletilmelidir. (3) Bunun için içte eğitim, dışta işbirliği gerekir. (4) Toplumlar içinde küçük farklılıklar korunabilirse de, bunlar ayrımcılığın nedeni olmamalıdır. (5) Anlaşmazlıkların barışçı yoldan çözümünde, adalet yollarına bağlı kalma da dahil olmak üzere, yasa egemenliği saygı görmelidir. (6) Şiddete dayalı uygulamalara karşı çıkarak, barışçı savaşım geleneği güçlenmelidir. (7) Çatışma ve savaş biçimleri yeniden elden geçmeli, uluslararası hukuk yeni baştan düzenlenmelidir. (8) Taraflar eylemlerinden ötürü kişisel olarak da hesap vermelidir. (9) Savaşın yasa-dışı olduğu uygulamada da görünmelidir. (10) "Güç dengesi" siyasetinin yerini yasaların ağır bastığı küresel bir güvenlik sistemi almalıdır. (11) Yeni bir küresel çevre bilinci oluşmalıdır.

Yukarda yalnız birer cümleyle özetlenen öneriler pazara yönelik, militarist ve insancıl olmayan bir küreselleşmenin karşısında yer almaktadır. Bu öneriler yanlış küreselleşmeyi kabul ettirmek isteyen ve 11 Eylül saldırılarına dayanak hazırlayan güçler için sanki birer tehdittir de. Ancak, terörizmin kökünün kazınması için de, daha adil ve demokratik uluslararası toplum için de başka bir seçenek görünmüyor.